

İBN HAFÂCE’NİN ŞİİRLERİNDE TASVİR*

Hayati ÖNCEL**

Öz: Endülüs’ün tasvir şairlerinden birisi olan İbn Hafâce, tasvir alanındaki başarısından dolayı es-Sanevberî’ye benzetilmiştir. Endülüs’te tasvirin gelişmesinde ve zirveye ulaşmasında İbn Hafâce’nin payı çok büyük olmuştur. O, bütün şiir konularında tabiatı tasvir etmeye çalışmıştır. Onun şiirlerini, daha çok bahçe tasvirleri oluşturmuştur. Bundan dolayı kendisine “Bahçıvan” denilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Endülüs’ün Sanevberîsi, İbn Hafâce, Endülüs, Tabiat Tasviri.

DESCRIPTION IN POEMS OF IBN KHAFÂJA

Abstract: Ibn Khafâja, one of poets of description in Andalusia, has been resembled to al-Sanavbarî because of his success in description. Ibn Khafâja greatly contributed to the development of description in Andalusia and reaching the zenith point. He tried to describe nature in all of the subject matters of his poems. Garden descriptions took part in his poems largely. That is why he was called “Gardener”.

Keywords: al-Sanavbarî of Andalusia, Ibn Khafâja, Andalusia, Description of Nature.

* Yazarın bu çalışması, *İbn Hafâce Hayatı Edebî Kişiliği ve Şiiri* adıyla yapılmış olan Yüksek Lisans Tezinin, tekrar gözden geçirilip makale düzeninde hazırlanmasından oluşmaktadır.

** Arş. Gör., Atatürk Üniveristesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Ed. Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (hayationcel@hotmail.com).

Giriş

I. İbn Hafâce'nin Hayatı

Ebû İshâk İbrâhîm b. Ebi'l-Feth b. 'Abdillâh b. Hafâce¹ el-Hevvârî eş-Şukarî² el-Endelüsî,³ Şâtibe (Játiva) ile Belensiye (Valencia)⁴ arasında, tabiatının güzellikleriyle meşhur⁵ etrafı sularla çevrili,⁶ Cezîretü's-Şukar⁷ (Alcira)⁸ veya sadece Şukar (Jucar)⁹ denilen küçük bir kasabada,¹⁰ zengin ve az da olsa ilim ve edebiyat bilen bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir (450/1058).¹¹

İlim hayatına doğduğu topraklarda başlayan İbn Hafâce, daha sonra Şâtibe (Játiva), Mürsiye (Murcia)¹² ve Belensiye'de,¹³ kadı ve muhaddis Ebû 'Alî es-Sadeî (ölm. 514/1120), 444/1052 yılında Şâtibe'de müftülük yapan aynı zamanda

¹ İbn Hafâce, *Dîvân*, nşr. Mustafa Selâme en-Neccârî, Mısır 1869, (neşredenin girişi), s. VI; İbn Hallikân (Ebu'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr), *Vefeyâtü'l-a'yân*, I-VI, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Mısır 1948, I, 39; Cevdet er-Rikâbî, *Fi'l-edebi'l-Endelüsî*, Beyrut 1960, s. 105; Seyyid Nevfel, *Şi'ru't-tabî'a fi'l-edebi'l-'Arabî*, Kahire 1978, s. 276; 'Umer Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, I-VI, Beyrut 1985-1992, V, 218; İbn Hâkân (Ebû Nasr el-Feth b. Muhammed b. 'Ubeydillâh el-Kaysî el-İşbîlî), *Kalâidu'l-'ıkyân ve mehâsinu'l-a'yân*, I-IV, nşr. Hüseyin Yûsuf Haryûş, Ürdün 1989, IV, 739; Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'Arabîyye*, I-IV, Beyrut 1996, II, 31; ez-Ziriklî (Hayruddîn), *el-A'lâm*, I-XI, Beyrut 1969, I, 51.

² 'Umer Ferrûh, *a.g.e.*, V, 218; Rahmî Er, "İbn Hafâce", *DİA*, I-XXXVIII (devam ediyor), İstanbul 1999, XIX, 534.

³ İbn Hafâce, *Dîvân (en-Neccârî)*, (neşredenin girişi), s. VI; İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 39; İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce*, nşr. es-Seyyid Mustafa Gâzî, (2. baskı), İskenderiye 1960, (neşredenin girişi), s. V; Seyyid Nevfel, *a.g.e.*, s. 276; Corcî Zeydân, *a.g.e.*, II, 31; ez-Zeyyât (Ahmed Hasan), *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, (24. baskı), Kahire tsz., s. 339.

⁴ İbn Hafâce, *Dîvân (en-Neccârî)*, (neşredenin girişi), s. VI; Er, "İbn Hafâce", XIX, s. 534.

⁵ er-Rikâbî, *a.g.e.*, s. 105.

⁶ İbn Hafâce, *Dîvân (en-Neccârî)*, (neşredenin girişi), s. VI; İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 40; Er, "İbn Hafâce", XIX, s. 534.

⁷ İbn Hafâce, *Dîvân (en-Neccârî)*, (neşredenin girişi), s. VI; İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 40; Cevdet er-Rikâbî, *a.g.e.*, s. 105; Butrus el-Bustânî, *Udebâ'u'l-'Arab fi'l-Endelus ve 'asri'l-İnbi'âs*, (3. dipnot), I-IV, 1988, III, 73; Er, "İbn Hafâce", XIX, s. 534; ez-Zeyyât, *a.g.e.*, s. 339.

⁸ ez-Ziriklî, *a.g.e.*, I, 51.

⁹ Mişel 'Âsî, *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, Beyrut 1970, s. 94; Seyyid Nevfel, *a.g.e.*, s. 276; Rahmî Er, "İki Endülüs Şairi: İbn 'Ammâr ve İbn Hafâce", *DTCFD*, c. XXXV, sa. 2, Ankara 1991, s. 111; Er, "İbn Hafâce", XIX, s. 534.

¹⁰ İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 40; 'Umer Ferrûh, *a.g.e.*, V, 218.

¹¹ 'Umer Ferrûh, *a.g.e.*, V, 218.

¹² Hamdân Haccâcî, *Hayâtü ve âşaru's-şâ'iri'l-Endelusî: İbn Hafâce*, Cezayir 1974, s. 42; Umer Ferrûh, *a.g.e.*, V, 218; Er, "İbn Hafâce", XIX, s. 534.

¹³ Er, "İbn Hafâce", XIX, s. 534.

edip ve şair olan¹⁴ Ebû ‘İmrân Mûsâ b. Telif eş-Şâtübî (ölm. 517/1123), Ebû Bekr Muhammed İbrâhîm b. ‘Atîk b. Esved (ölm. 536/1141)¹⁵ ve takriben 430/1039 yılında Şâtibe’de bulunan Ebû İshâk İbrâhîm b. Ebi’l-Fadl b. Savâb (ölm. 510/1115)¹⁶ gibi âlimlerden dil, fıkıh, hadis ve edebiyat dersleri almıştır.¹⁷ İleri düzeyde fıkıh bilmesinden dolayı kendisine “Fakîh” lakabı verilmiş, ancak bu alanda resmî bir görev almamış,¹⁸ sadece şiir yazmakla iştiğal etmiştir.¹⁹

Hem Mulûku’t-Tavâif hem de Murâbitlar Dönemi’nde yaşamış olan İbn Hafâce,²⁰ Mulûku’t-Tavâif’in hükümdarlarının, edip ve şairler üzerindeki baskıcı tutum ve müsâmahalarına karşı asla boyun eğmeden,²¹ o dönemin siyasî olaylarına karışmadan²² hayatının büyük bir kısmını kendisine ait küçük bir köyde şiir nazmederek geçirmiştir.

Murâbitlar döneminde ise şair, bu dönemin emir, vezir ve kadılarına kazanç elde etmeden methiyeler söylemiştir. Ayrıca bu dönemde ünü bütün Endülüs’e yayılmıştır.²³

İbn Hafâce, zengin olduğu için,²⁴ hayatı boyunca hiçbir işte çalışmamış²⁵ ve hiç evlenmemiş;²⁶ kendini, dünyanın meşgalesinden uzak tutarak şiir ve nesre vermiş ve bu iki alanda başarılı olmuştur.²⁷

Şiirlerine ilham kaynağı olan bahçe, nehir, çeşitli meyve ve çiçekleri çok tasvir etmesinden dolayı kendisine “Endülüs’ün Bahçivani” (el-Cennân) lakabı verilmiş²⁸

¹⁴ Hamdân Haccâcî, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁵ Hamdân Haccâcî, *a.g.e.*, s. 43; ‘Umer Ferrûh, *a.g.e.*, V, 218.

¹⁶ Hamdân Haccâcî, *a.g.e.*, s. 43; Er, “İbn Hafâce”, s. 534.

¹⁷ Umer Ferrûh, *a.g.e.*, V, 218; Er, “İbn Hafâce”, s. 534; Hamdân Haccâcî, İbn Hafâce, çocukluğunda akranlarının yaptığı gibi Kur’ân-Kerîm’i hıfz etmiş ve hadis de öğrenmiş olabileceğini söylemektedir. Bkz. Hamdân Haccâcî, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁸ Er, “İki Endülüs Şairi: İbn ‘Ammâr ve İbn Hafâce”, s. 111.

¹⁹ Mişel ‘Âsî, *a.g.e.*, s. 94; ‘Umer Ferrûh, *a.g.e.*, V, 218.

²⁰ Mişel ‘Âsî, *a.g.e.*, s. 94.

²¹ ez-Ziriklî, *a.g.e.*, I, 51; Hamdân Haccâcî, *a.g.e.*, s. 57; Seyyid Nevfel, *a.g.e.*, s. 276; İbn Bessâm (Ebu’l-Hasan ‘Alî eş-Senterîni), *ez-Zehîra fî mehâsini ehli’l-Cezîra*, I-VIII, nşr. İhsân ‘Abbâs, Libya-Tunus 1981, 2/3, 542.

²² Cevdet er-Rikâbî, *a.g.e.*, s. 106.

²³ ‘Umer Ferrûh, *a.g.e.*, V, 218.

²⁴ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Çâzî)*, (neşredenin girişi), s. V; Hamdân Haccâcî, *a.g.e.*, s. 57.

²⁵ Hamdân Haccâcî, *a.g.e.*, s. 57; Er, “İki Endülüs Şairi: İbn ‘Ammâr ve İbn Hafâce”, s. 113.

²⁶ ‘Umer Ferrûh, *a.g.e.*, V, 218; Er, “İki Endülüs Şairi: İbn ‘Ammâr ve İbn Hafâce”, s. 113.

²⁷ Mişel ‘Âsî, *a.g.e.*, s. 94; ez-Zeyyât, *a.g.e.*, s. 339.

²⁸ el-Makkarî (Ahmed b. Muhammed), *Nefhu’t-tîb min ğusni’l-Endelusi’r-ratîb*, nşr. İhsân ‘Abbâs, I-VIII, Beyrut 1968, III, 488; Er, “İki Endülüs Şairi: İbn ‘Ammâr ve İbn Hafâce”, s. 112; Er, “İbn

ve bu özelliğiyle de doğulu şair Ebû Bekr es-Sanevberî'ye (ölm. 334/945) benzetilerek kendisine “Endülüs’ün Sanevberî’si” denilmiştir.²⁹

İbn Hafâce, yaklaşık altmış yaşına kadar eğlence ve lüks içinde yaşamış ve daha sonra geçmiş günlerine pişmanlık duyarak, zâhidâne bir hayat yaşamaya başlamış ve bu nedenle de muhtemelen elli-altmış yaş arası şiir yazmayı da bırakmıştır.³⁰ Bu sırada kendisi boş durmamış, ölümünden yaklaşık on sekiz yıl önce 64 yaşındayken, arkadaşlarının isteğiyle yazdıklarını bir divânda toplamıştır.³¹

Murâbitlar Emîri İbrâhîm b. Yûsuf b. Tâşfîn’in Endülüs’e gelmesi ve emîrin etkisiyle İbn Hafâce tekrar şiire dönmüştür.³² Bundan sonra geçmiş yıllarına duyduğu pişmanlığı ve zühdünü ifade eden şiirler nazmetmiştir.³³

İbn Hafâce, 26 Şevvâl 533/25 Haziran 1139 yılında,³⁴ 83 yaşında doğduğu yer olan Şukar’da vefat etmiş³⁵ ve vasiyeti üzerine oraya defnedilmiştir.³⁶

II. Edebî Kişiliği

Mükemmel bir yazar,³⁷ belağatçi ve şairlerin öncüsü olan İbn Hafâce,³⁸ hayatın ve tabiatın güzelliklerini şiirlerinde tasvir etmiştir. O, tabiat şairidir. Şiirlerinde güzel bir üslup kullanmış, mecâz ve teşbihlerle de bunları süslemiştir.³⁹

İbn Hâkân (ölm. 529/1134) “*Kalâidu’l-‘ıkyân*” adlı eserinde arkadaşı⁴⁰ İbn Hafâce hakkında şunları söylemektedir: “*O, güzelliklerin dizginini elinde tutan, onları süsleyip gerdanlıklara dizen, daha sonra da onları cilâlayıp, parlatandır.*

Hafâce”, XIX, s. 534.

²⁹ Cevdet er-Rikâbî, *a.g.e.*, s. 73; Er, “İbn Hafâce”, s. 534.

³⁰ Er, “İki Endülüs Şairi: İbn ‘Ammâr ve İbn Hafâce”, s. 125; Hamdân Haccâcî’ye göre şair, yaklaşık on sene şiir söylemeyi bırakmıştır. Bkz. Hamdân Haccâcî, *a.g.e.*, s. 91.

³¹ İbn Hafâce, *Divânu İbn Hafâce (Ğâzi)*, (neşredenin girişi), s. VI, VIII; Er, “İbn Hafâce”, XIX, s. 534.

³² İbn Hafâce, *Divânu İbn Hafâce (Ğâzi)*, (neşredenin girişi), s. VIII; Er, “İki Endülüs Şairi: İbn ‘Ammâr ve İbn Hafâce”, s. 125.

³³ Er, “İbn Hafâce”, XIX, s. 534.

³⁴ İbn Hafâce, *Divân (en-Neccârî)*, (neşredenin girişi), s. VI; Er, “İbn Hafâce”, XIX, s. 534; el-Makkârî, İbn Hafâce’nin 533/1139 veya 535/1141 yılında öldüğünü söylemektedir. Bkz. el-Makkârî, III, 488; ‘Umer Ferrûh, *a.g.e.*, V, 219.

³⁵ İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 40; Cevdet er-Rikâbî, *a.g.e.*, s. 106; Mişel ‘Âsî, *a.g.e.*, s. 94; Hamdân Haccâcî, *a.g.e.*, s. 130; ez-Zeyyât, *a.g.e.*, s. 339; Butrus el-Bustânî, *a.g.e.*, (3. dipnot), III, 73.

³⁶ Hamdân Haccâcî, *a.g.e.*, s. 130.

³⁷ İbn Hafâce, *Divânu İbn Hafâce (Ğâzi)*, (neşredenin girişi), s. V.

³⁸ Er, “İki Endülüs Şairi: İbn ‘Ammâr ve İbn Hafâce”, s. 114.

³⁹ ez-Zeyyât *a.g.e.*, s. 339-340.

⁴⁰ Hamdân Haccâcî, *a.g.e.*, s. 79; Er, “İki Endülüs Şairi: İbn ‘Ammâr ve İbn Hafâce”, s. 114.

Onun şiiirleri, hafif meltemden daha zarif, ıslak bahçeden daha güzeldir. Methiye söylediği zaman, ne el-A ‘şâ (ölm 7/629) ’nin el-Muhallik⁴¹ için ne de Hassân (ölm. 54/674) ’ın Cillik⁴² halkı (Şam halkı) için söylediği methiyeler onun methiyelerinin seviyesine ulaşabilir.”⁴³

Ez-Zeyyât (ölm. 1388/1968) ise, “*Târîhu ’l-edebi ’l-‘Arabî*” adlı eserinde onunla ilgili olarak şunları söylemektedir: “*Şiirlerinden onun mucûn ve hür bir hayat yaşadığı, dünyanın meşguliyetinden uzak Mulûku ’t-Tavâif’ in krallarıyla ilgilenmeden sadece tabiat tasviriyle meşgul olduğu anlaşılmaktadır.*”⁴⁴

Mustafa eş-Şek‘a, tabiatı gazelle, nesîb ve şarabı da mersiye ile ilk mezceden şairin İbn Hafâce olduğunu söylemektedir.⁴⁵

Ez-Ziriklî (ölm. 1396/1976) “*el-A ’lâm*”ında: “*O, gazel ve belâğat şairlerinden birisidir. Onun şiiirlerinde, tabiat manzaraları ve bahçe tasvirleri vardır*”⁴⁶ demektedir.

Seyyid Nevfel de: “*O, zamanının şairlerinden birisidir. O, canı neyi nasıl isterse gördüklerini tablolarına yansıtmıştır. Üslubu akıcı, belâğatı da hoştur. Arap dilinde çöl hayatıyla ilgili kelime ve işaretler çok olmasına rağmen onun şiiirlerinde, çöl hayatını anlatan lafız ve işaretler çok azdır*”⁴⁷ demektedir.

Tabiatı mükemmel bir şekilde şiiirlerinde tasvir etmesinden dolayı, Butrus el-Bustânî (ölm. 1389/1969) kendisine “*Doğu Endülüs ’ün Şairi*” adını vermiştir. Daha önce el-Makkarî (ölm. 1041/1631) ’nin ona, tabiatı tasvir etmekle meşgul olmasından dolayı “*Endülüs ’ün Saneverî’si*” lakabını verdiğini⁴⁸ söylemiştik.

O, zengin olduğu için çağdaşlarının yaptığı gibi, ilmiyle mal edinme yoluna gitmemiş,⁴⁹ kendini tamamen şiiir ve nesre vererek bu iki alanda başarılı olmuştur.⁵⁰

İbn Hafâce, Mulûku ’t-Tavâif’ in emir ve vezirlerinin baskı ve atıyyeleri kar-

⁴¹ Âmir oğullarından Bekr b. Kilâb’ın çocuğundan bir kişinin adıdır. Yüzünde atı tarafından ısırılıp halka şeklinde iz olduğu için bu adla anılmıştır. Bkz. İbn Hâkân *a.g.e.*, (3. dipnot), I, 53.

⁴² İbn Hâkân *a.g.e.*, (3. dipnot), I, 53.

⁴³ İbn Hâkân *a.g.e.*, IV, 740.

⁴⁴ ez-Zeyyât *a.g.e.*, s. 339.

⁴⁵ Mustafa eş-Şek‘a, *el-Edebu ’l-Endelusî mevdû ’âtuḥ ve funûnuḥ*, Beyrut 1997, s. 362.

⁴⁶ ez-Ziriklî, *a.g.e.*, I, 51.

⁴⁷ Seyyid Nevfel, *a.g.e.*, s. 276.

⁴⁸ Cevdet er-Rikâbî, *a.g.e.*, s. 106; el-Makkarî, III, 488.

⁴⁹ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzî)*, (neşredenin girişi), s. V.

⁵⁰ Mîşel ‘Âsî, *a.g.e.*, s. 94.

şısında, amacının mal elde etmek veya para kazanmak olmadığını söylemek zorunda kalmıştır. O, elinde bütün imkânlar mevcut olduğu halde, mal kazanmayı istemediğini, sabrın en iyi arkadaş, kanaatin en büyük zenginlik, tamahkârlığın da çok kötü bir şey olduğunu söylemiştir. Ayrıca dünyayı, kısa zamanda dağılıp açılan bir yaz bulutuna benzetmiştir.⁵¹

İbn Hafâce, hayattayken yazdıklarını bir dîvânda toplayan ender şairlerden birisidir.⁵² O, arkadaş ve dostlarının isteği üzerine yazdıklarını 515/1121 yılında bir dîvânda toplamıştır.

İbn Hafâce, yazdıklarını edebî bir tenkitle dîvânında toplarken, bir kısmını edebî sanatlarla süslemiş, bir kısmını ise, ilk şekliyle bırakmıştır. O, sanatsal yönden zayıf olanlarını da dîvânına almamıştır.⁵³ Dîvânının giriş ve ta'likleri ise, 3. tekil şahıs kipiyle yazılmıştır.⁵⁴

Dîvânına, sanat hayatının genel çizgilerini, dîvânını oluşturma hususunda arkadaş ve dostlarının ısrarını, şiir ve nesrini nasıl bir metotla bir araya getirdiğini,⁵⁵ mersiyede eş-Şerif er-Radî (ölm. 406/1015) ve Mihyâr ed-Deylemî (ölm. 428/1037), gazelde 'Abdulmuhsin es-Sûrî (ölm. 419/1028)⁵⁶ ve el-Mütenebbî (ölm. 354/965), tabiat tasvirinde ise es-Sanevberî (ölm. 334/945) gibi doğulu şairlerin şiirlerinden hoşlandığını anlatan bir de mukaddime yazmıştır.

Şairin dîvânında, Mecnûnu Leylâ (ölm. 80/699), el-Ferazdak (ölm. 114/732), Ebû Temmâm (ölm. 231/847), el-Buhturî (ölm. 284/897), Ebû Nuvâs (ölm. 198/813) ve İbnu'r-Rûmî (ölm. 283/896) gibi şairlerin şiirlerinden iktibaslar bulmak mümkündür.⁵⁷

Şair, dîvânını okuyanların sıkılmaması ve onların ilgilerini çekmek için şiirleriyle nesrini bir araya getirmiştir.⁵⁸ O, böylelikle dîvânını okuyan kimselerin bir

⁵¹ İbn Hafâce, *Dîvânu İbn Hafâce (Ġâzi)*, s. 329; ayrıca bkz. Hamdân Haccâcî, *a.g.e.*, s. 58; İbn Bessâm, *a.g.e.*, 3/2, 548.

⁵² Er, "İki Endülüs Şairi: İbn 'Ammâr ve İbn Hafâce", s. 114.

⁵³ İbn Hafâce, *Dîvânu İbn Hafâce (Ġâzi)*, (neşredenin girişi), s. VI, VIII.

⁵⁴ Seyyid Ġâzi, İbn Hafâce'nin ya sözün ağırlığından kaçınmak için kendisinin 3. tekil şahıs sîgasıyla yazmış olabileceğini ya da 1. tekil şahıs sîgasıyla yazmış, ancak daha sonra râvîlerin onu 3. tekil şahıs çevirmiş olabileceklerini söylemektedir. Bkz. İbn Hafâce, *Dîvânu İbn Hafâce (Ġâzi)*, (I. Dipnot), (neşredenin girişi), s. VII.

⁵⁵ İbn Hafâce, *Dîvânu İbn Hafâce (Ġâzi)*, (neşredenin girişi), s. VII-VIII

⁵⁶ Cevdet er-Rikâbî, *a.g.e.*, s. 73; İbn Hafâce, *Dîvânu İbn Hafâce (Ġâzi)*, (neşredenin girişi), s. VII; Er, "İki Endülüs Şairi: İbn 'Ammâr ve İbn Hafâce", s. 114.

⁵⁷ Hamdân Haccâcî, *a.g.e.*, s. 47-48.

⁵⁸ İbn Hafâce, *Dîvânu İbn Hafâce (Ġâzi)*, (neşredenin girişi), s. VI-VII.

konudan diğerine geçeceğini, bunun konu olarak daha geniş, eğlenceye daha uygun ve daha etkili olacağını söylemiştir.⁵⁹

İbn Hafâce'ye göre sanat, süslemek için bir araçtır. Bu sanat onun hayal gücü ve zarif lafızlarıyla karışarak, tablolarının pırıl pırıl olmasını sağlamıştır.⁶⁰

İbn Hafâce, âdeta tabiatla konuşmuş hatta bazı kasîdelerinde onunla bir bütün olmuştur. O, tabiata bir arkadaşın arkadaşına bağlanması gibi bağlanmış ve öğütlerini dinlemiştir. Onun bu özelliği dağı tasvir ettiği kasîdesinde açıkça görülmektedir.⁶¹

İbn Hafâce'ye göre tabiat, hoş ve neşelidir. Bu nedenle tabiat, hoş vakit geçirmek için bir tiyatro ve içki içilen yerdir. Yine ona göre tabiat, ölçüleri normal, beli oynak, dişleri görünecek şekilde tebessüm eden bir resimdir. Tabiat, bu tablolarıyla, duygu lezzetini, bazen de nefse ruh lezzetini sunmaktadır.⁶²

Şairin aşağıdaki şiiri, hayata bakışını yansıtmaktadır⁶³ (Remel):

قَامَ يَسْقِيهِ غُلَامٌ أَحْوَرُ	إِنَّمَا الْعَيْشُ مُدَامٌ أَحْمَرُ
حَبِّبَ نَشْرًا وَ نَوْرَ جَوْهَرُ	وَ عَلَى الْأَقْدَاحِ وَ الْأَدْوَاحِ مِنْ
وَ كَانَ الْكَأْسَ دَوْحَ يُزْهِرُ	فَكَأَنَّ الدَّوْحَ كَأْسٌ أَزِيدَتْ

“Hayat, ancak güzel gözlü bir gencin sunduğu kırmızı bir şaraptır.

Kabarcıklardan oluşan bir nesir, geniş dallar üzerinde ise çiçeklerden oluşan bir mücevherdir.

Ağaçlar köpük salmış bir kadeh; kadeh ise, çiçekler açan bir ağaçtır âdeta.”⁶⁴

Dîvânında, başta tabiat tasvirleri olmak üzere, gazel, itap, methiye, mersiye, hamâse, fahr, hikmet, nesîb, hiciv konularında ve gençlik günlerini anlatan şiirleri bulunmaktadır.⁶⁵

⁵⁹ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzî)*, (şairin girişi), s. 10; ‘Umer Ferrûh, *a.g.e.*, V, 223.

⁶⁰ Cevdet er-Rikâbî, *a.g.e.*, s. 112.

⁶¹ Cevdet er-Rikâbî, *a.g.e.*, s. 108; İbn Hafâce'nin dağı tasvir ettiği kasîdesi için bkz. İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzî)*, s. 215-217; Seyyid Nevfel, *a.g.e.*, s. 277-278.

⁶² Cevdet er-Rikâbî, *a.g.e.*, s. 108, 112.

⁶³ Hamdân Haccâcî, *a.g.e.*, s. 64.

⁶⁴ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzî)*, s. 135; ayrıca ilk beyit ve çevirisi için bkz. Er, “İki Endülüs Şairi: İbn ‘Ammâr ve İbn Hafâce”, s. 112.

⁶⁵ Mîşel ‘Âsî, *a.g.e.*, s. 94; ‘Umer Ferrûh, *a.g.e.*, V, 219.

Şair, tabiatın bütün görünen yönlerini tasvir etmiştir.⁶⁶ Tasvirleri arasında bahçe, ağaç, çiçek, nehir, dağ, çöl, bulut, şimşek, yıldız, çiğ, kar, dolu, yağmur, rüzgâr, ud çalan zenci kadınlar, şarap dolduran kambur zenciler, at, deve, tavşan, kurt, köpek ve kuş gibi bazı hayvanlar vardır.⁶⁷

Çiçeklerden reyhan, gül, şakâyık, nilüfer, papatya ve nergisi; meyvelerden ise, narenciye, incir, üzüm ve narı tasvir etmiştir.⁶⁸

İbn Hafâce, bahçeyi üzerine kokular sürünmüş genç bir kıza, çiçekleri onun kolyelerine, dalları boynuna, gövdeleri bileklerine, ırmağın körfez yerlerini de bileziklerine benzetmiştir. O, bahçeyi bir dans pisti ve bir şarkı kulübü olarak düşünmüştür. Bahçe tasvirleriyle oluşturduğu dîvânını okuyan kimse, bir sayfadan başka bir sayfaya değil, bir bahçeden başka bir bahçeye gezinti yapmaktadır.⁶⁹

Şairin dîvânında adı geçen arkadaşlarından bazıları şunlardır:

a) Zevk ve eğlenceye düşkün olan ‘Abdulcelîl b. Vehbûn el-Mursî (ölm. takriben 483/1090)’nin İbn Hafâce’nin hayatında önemli bir yeri vardır.⁷⁰

b) Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Rabî‘a (ölm. 487/1094) şairin akranlarından. İbn Hafâce’yle çocukluk yıllarını beraber geçirmiş, daha sonra Belensiye’de Müftü olmuştur. Şairle aralarında güçlü bir sevgi bağı vardır. Şair, arkadaşı İbn Rabî‘a’nın ölümünden büyük bir üzüntü duymuş ve ona üç mersiye yazmıştır.⁷¹

c) İbnu’z-Zekkâk adıyla meşhur yeğeni (kız kardeşinin oğlu) Ebu’l-Hasan b. ‘Atıyye (ölm. 528/1134), şairin arkadaşlarından. İbnu’z-Zekkâk, sohbet meclislerinde şairle beraber olmuştur. İbnu’z-Zekkâk’ın ani ölümü (40 yaşına girmeden) nerdeyse şairin bilincini kaybettirecek kadar üzülmüne sebep olmuştur.⁷²

d) Edebiyatı ve şiirinden hoşlandığı Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. ‘Usmân da (533/1139) onun arkadaşlarından.⁷³

⁶⁶ Cevdet er-Rikâbî, *a.g.e.*, s. 106.

⁶⁷ Cevdet er-Rikâbî, *a.g.e.*, s. 106; İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ğâzî)*, s. 403-416; Er, “İki Endülüs Şairi: İbn ‘Ammâr ve İbn Hafâce”, s. 117.

⁶⁸ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ğâzî)*, s. 404.

⁶⁹ Mustafa eş-Şek‘a, *a.g.e.*, s. 266.

⁷⁰ Hamdân Haccâcî, *a.g.e.*, s. 68.

⁷¹ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ğâzî)*, s. 178, 217, 231; Hamdân Haccâcî, *a.g.e.*, s. 69-70.

⁷² Hamdân Haccâcî, *a.g.e.*, s. 78-79; şairin İbnu’z-Zekkâk’a yazdığı mersiye için bkz. İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ğâzî)*, s. 267-269.

⁷³ Şairin, İbn ‘Usmân’a yazdığı kaside için bkz. İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ğâzî)*, s. 255; Hamdân Haccâcî, *a.g.e.*, s. 80.

e) İbn Hâkân da (ölm. 529/1134) İbn Hafâce'nin arkadaşlarındandır.⁷⁴ O, “*Kalâidu'l-ıkyân*” adlı eserinde İbn Hafâce'yi övmüş, şiirlerinden bazılarını ve aralarında geçen yazışmayı eserine almıştır.⁷⁵

f) Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. ‘Âişe (ölm. 510/1116) de şairin arkadaşlarındandır.⁷⁶

g) Şairin bir diğer arkadaşı da kadıların kadısı⁷⁷ dediği Ebû Umeyye İbrâhîm b. ‘İsâm (ölm. 516/1122)’dır.⁷⁸ İbn ‘İsâm’ın annesi öldüğünde arkadaşının üzüntülerine bir mersiye ile ortak olmuştur.⁷⁹

İbn Hafâce'nin şiirlerinde olan eski Arap şiirinden yaptığı bazı iktibaslar ve teşbihler ise şunlardır:

a) İbn Hafâce, beyitlerinde eski Arap şiirinde kullanılan lafız ve teşbihleri kullanmıştır: Çadır, tencerenin altına konan üç taş, Necd, Tihâme, misvak, çalılık, kılıç, mızrak, Hind kılıcı vb. beyitlerinde kullandığı geleneksel bazı nesnelere.

b) Şair, Kur’ân-ı Kerîm ve dini kitaplardan da bazı iktibaslar yapmıştır: Rükû‘, secde, oruç-iftar, zelzele, Kur’ân, hadis, din, hac, Yûsuf, Ya‘kûb, Yûnus vb.⁸⁰

c) Güneş’i altın liraya, geceyi kılıcın kınına, sabahı kınından çekilmiş kılıca, sevgilinin dişlerini ve kadehteki şarabın köpüğünü incilere, şarap kadehini kora benzetmesi teşbihlerinden bazılarıdır.⁸¹

Şiirlerinde, ifâde ve edebî sanatları kullanma yönünden, geleneksel Arap şiiri, özellikle de Abbâsî Dönemi şiirinin özellikleri dışına çıkmamıştır. Onun şiirlerinde daha çok Endülüs tabiatına hayranlık veh meyil vardır.⁸²

İbn Hafâce'nin şiirleri her ne kadar yapı bakımından sağlam olsa da, beyitlerinde istiare, teşbih, cinas ve tıbak gibi bedî ve beyan sanatlarını çok kullanması, zaman zaman beyitlerinin anlamlarının okuyucuya muğlak kalmasına yol açmıştır.⁸³ Bu-

⁷⁴ Hamdân Haccâcî, *a.g.e.*, s. 79.

⁷⁵ İbn Hâkân, *a.g.e.*, IV, 739-764.

⁷⁶ Hamdân Haccâcî, *a.g.e.*, s. 71.

⁷⁷ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ğâzî)*, s. 273.

⁷⁸ Hamdân Haccâcî, *a.g.e.*, s. 74.

⁷⁹ Şairin İbn ‘İsâm’ın annesine yazdığı mersiye için bkz. İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ğâzî)*, s. 273-275.

⁸⁰ Hamdân Haccâcî, *a.g.e.*, s. 289-297.

⁸¹ Teşbihte (benzeyen ve benzetilen) kullandığı kelimeler için bkz. Hamdân Haccâcî, *a.g.e.*, s. 300-322.

⁸² Mişel ‘Âsî, *a.g.e.*, s. 94-95.

⁸³ Er, “İki Endülüs Şairi: İbn ‘Ammâr ve İbn Hafâce”, s. 114-115.

nunla birlikte çağdaşlarından tamamen ayrıldığı “Hafâcî” olarak isimlendirilen kendisine hâs üslubu,⁸⁴ tasvir alanında İbnu’z-Zekkâk ve İbn Mutarrif künyeleriyle anılan yeğeni Ebu’l-Hasan b. ‘Alî İbrâhîm b. ‘Atıyye (ölm. 528/1134) ve Ebû ‘Abdillâh b. ‘Âişe (ölm. 510/1116) gibi şairler üzerinde etkili olmuş ve üslubu uzun süre taklit edilmiştir.⁸⁵

Daha önce, şairin muhtemelen elli-altmış yaş arasında şiir inşâd etmeyi bırakarak, arkadaşlarının isteğiyle şiir ve nesirlerini bir dîvânda topladığına (515/1121) ve şairin bundan sonra 18 yıl daha şiirle meşgul olduğuna değinmiştik. Şair, dîvânını oluşturduktan sonra, onun şiir ve üslubundan hoşlanan Ebû Yûsuf Ya’kûb b. Talha, Ebû Ca’fer Ahmed b. Müslim ve Ebu’l-‘Arab ‘Abdulvehhâb et-Tücîbî gibi Endülüs ve Mağrib’den pek çok şair eserlerinde, şairin dîvânına değinmiş ve bu şairler sayesinde şairin dîvânı, Endülüs ve Mağrib’in her tarafına yayılmıştır.⁸⁶

III. Şiirlerinde Tasvir

Endülüs’te büyük bir tasvir şairi olan İbn Hafâce’nin, bahçe, çiçek, ağaç, gölge, ırmak gibi tabiatı tasvir eden pek çok şiiri vardır. O, tabiatı bir neşe ve eğlence unsuru olarak görmüştür. Tabiattaki, canlı ve cansız varlıkları kişileştirerek şiirlerinde konuşturmuş ve bu sayede şiirleriyle yaptığı tablolarındaki resimlerinin canlı ve mükemmel olmasını sağlamıştır. O, tasvirlerinde daima canlı, insanın gözünü kamaştıran renkler kullanmıştır.

O, bütün güzel vasıfları bahçe şiirlerinde işlemiş, bunu yaparken de bedii sanatlarını kullanmıştır.⁸⁷

Tabiata bir âşik gibi bakan İbn Hafâce,⁸⁸ aşağıdaki şiirinde bahçenin bahar mevsimindeki durumunu tasvir ederken, onu parlak yüzlü bir gence benzetmiştir (Tavîl):

<p>بَطْرَةٌ ظَلَّ فَوْقَ وَجْهِ غَدِيرِ وَمَا اهْتَزَّ مِنْ أَيْكَ عَلَيْهِ مَطِيرِ وَلَمَحَّةٌ وَجْهَ لِلشَّبَابِ نَضِيرِ لِرَجْعِ خَرِيرِ أَوْ لَسَجْعِ هَدِيرِ</p>	<p>وَإِنِّي وَإِنْ جُنْتُ الْمَشِيبَ لَمَوْلَعِ فِيَا حَبْدًا مَاءً مُنْعَجِ اللَّوِيِّ وَ نَفْحَةً رِيحَ لِلرَّبِيعِ ذَكِيَّةِ وَ مَسْحَةً طَرْفِ الْعَيْنِ مِنْ سِنَّةِ الْكُرِيِّ</p>
---	--

⁸⁴ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzî)*, (neşredenin girişi), s. V.

⁸⁵ Er, “İbn Hafâce”, XIX, s. 534-535.

⁸⁶ Eserlerine İbn Hafâce’nin dîvânını alan şairler için bkz. İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzî)*, (neşredenin girişi), s. VIII-IX.

⁸⁷ Nevzat H. Yanık, *Endülüs Arap Şiirinde Tabiat Tasviri*, Erzurum 2000 s. 62.

⁸⁸ Cevdet er-Rikâbî, *a.g.e.*, s. 107.

“Ben yaşlanmış olsam da gölün yüzünün üstündeki gölgenin zülfüne tutkunum.

Vadinin büklümündeki su ve üzerindeki yağmur damlaları ile salınan dal ne güzel!

Bahar rüzgârının keskin kokusu ve gencin parlak yüzünün görünüşü ne güzel!

Bir su şarılıtsından ya da öten bir kuşun şakımasından dolayı uyku sersemliğinden göz ucunun ovulması ne güzel!”⁸⁹

İbn Hafâce, dîvânında, tasvirleriyle güzel bahçe tabloları oluşturduğunu, göz-yaşlarıyla da bu tablolara göller ve ırmaklar çizdiğini ve tasvirlerini nasıl arzu ederse o şekilde yaptığını söylemiştir (Tavîl):

يُعِيمُ كَمَا شَاءَ الْهَوَىٰ وَ يَسِيرُ بِكُلِّ مَكَانٍ رَوْضَةً وَ عَدِيرُ	كَتَبْتُ وَ قَلْبِي فِي يَدَيْكَ أَسِيرُ وَ لِي كُلِّ حِينٍ مِنْ نَسِيبي وَ أَدْمَعِي
---	--

“Kalbim senin elinde bir esirken; senin arzuna göre durup, yürürken yazdım.

Benim her zaman, her yerde nesîb şiiirlerimden bir bahçem ve gözyaşlarımdan bir gölüm vardır.”⁹⁰

İbn Hafâce, gülü zikrederken üzerine turunç çiçekler serpiştirerek iki çiçeği aynı kasîdede zikreden şairlerden birisidir. O, beyaz çiçekleri kırmızı bir yanağı öpen kimsenin görünen beyaz dişlerine benzetmiştir.⁹¹ Şair, dostları ile birlikte bulunduğu bir meclisi şöyle tasvir etmiştir⁹² (Muctes):

⁸⁹ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzî)*, s. 181.

⁹⁰ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzî)*, s. 360; İbn Sa’îd el-Mağribî, *el-Muğrib fî hule’l-Mağrib*, nşr. Şevkî Dayf, I-II, Kâhire 1964, II, 369.

⁹¹ Mustafa eş-Şek’a, *a.g.e.*, s. 278.

⁹² Yanık, *a.g.e.*, s. 71.

لَهُ الْقَوَائِي عَقْدًا	وَ صَادِرٍ نَادٍ نَظْمَنَا
بِظِلِّهِ الْعَرِيَّ بَرْدًا	فِي مَنْزِلٍ قَدْ سَحَبْنَا
فِيهِ وَ عَرَسَ وَفَدًا	قَدْ طَلَبْتُ الْمَجْدُ بَيْتًا
وَ يَعْبُقُ اللَّيْلُ نَدًا	تَذَكُّو بِهِ الشُّهُبُ جَمْرًا
غَضُّ مُجَالِطٍ وَرَدًا	وَ قَدْ تَأَجَّجَ نَوْرٌ
عَذْبٌ يُقْبَلُ خَدًا	كَمَا تَنْفَسُ نُجُورٌ

“Kendisine, kâfiyeleri gerdanlık gibi dizdiğimiz bir meclis başkanı vardı.

Gölgesinde şerefi, bir elbise gibi havaya kaldırdığımız bir yerde.

Şeref, oradaki bir eve yerleşmiş ve bir heyeti de konuk etmişti.

Orada yıldızlar bir kor gibi parlıyor ve gece burcu burcu kokuyordu.

Gülle sarmaş dolaş olmuş mahcup bir çiçek, koku yayıyordu.

Tıpkı bir yanağı open tatlı bir ağzın, gülümsemesi gibi.”⁹³

Küçük bir gülü tasvir ettiği aşağıdaki şiirinde İbn Hafâce, gülü ak saçlı bir ihtiyara benzetmiştir (Kâmil):

فَوَدِدْتُ لَوْ نُسِخَ الضِّيَاءُ ظَلَامًا	وَ غَرِيْبَةً هَمَّشَتْ إِلَيَّ غَرِيْبَةً
شَيْخًا كَمَا كَانَتْ تَشْوِقُ غَلَامًا	طَلَعْتُ عَلَيَّ مَعَ الْمَشِيْبِ تَشْوِقِي
نَظْرًا يَكُونُ إِذَا اعْتَبَرْتُ كَلَامًا	قُبُولَةً أَقْبَلْتُهَا عَنْ لَوْعَةٍ
كَبِيرًا وَ أَوْسَعَتِ الزَّمَانَ مَلَامًا	عَدْرَتٌ وَ قَدْ أَجَلَلْتُهَا عَنْ نَشْوَةِ
كَرْمًا فَأَهْدَاهَا إِلَيَّ سَلَامًا	عَبَقَتْ وَ قَدْ حَنَّ الرَّيْبُ عَلَيَّ التَّوَى

“Mağrur, tuhaf bir gül bana göründü de ben de aydınlığın karanlığa dönüşmesini arzuladım.

Tıpkı bir genci heyecanlandığı gibi, benim gibi yaşlı birini heyecanlandırmak üzere ak saçlı olarak karşıma çıktı.

Ona içim burkularak baktım ki, dilersem bunu hoşnutsuzluğumu ifade eden bir söz de sayabilirsin.

Özür diledi. O, zamanı yerdiği halde, ben onu koklamakla yücelttim.

⁹³ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzî)*, s. 80-81; el-Makkarî, a.g.e., I, 686; Yanık, a.g.e., s. 71.

Etrafa güzel kokular yaydı. Bahar, bitkilere cömert davranıp, onu bana bozulmadan hediye etti."⁹⁴

İbn Hafâce, geceleri koku yayan, görünümü hoş bir şebboyu⁹⁵ tasvir ettiği aşağıdaki şiirinde, şebboy ile gece arasında sürekli bir diyalogun olduğuna değindikten sonra, onu havanın kararmasıyla sevgilisiyle buluşmak için güzel kokular sürünen, sabah olunca da kendisini izleyen kimselere görünmemek için saklanan bir güzele benzetmiştir⁹⁶ (Tavîl):

حَدِيثٌ إِذَا جَنَّ الظَّلَامُ يَطِيبُ	وَ خَيْرِيَّةٍ بَيْنَ النَّسِيمِ وَ بَيْنَهَا
كَأَنَّ لَهُ سِرًّا هُنَاكَ يُرِيبُ	هَذَا نَفْسٌ يَسْرِي مَعَ اللَّيْلِ عَاطِرٌ
لَهُ حَلْفٌ أَسْتَارَ الظَّلَامَ حَبِيبُ	يَدْبُ مَعَ الإِمْسَاءِ حَتَّى كَأَنَّمَا
يَظَلُّ عَلَيْهِ لِلصَّبَاحِ رَقِيبُ	وَ يَخْفَى مَعَ الإِصْبَاحِ حَتَّى كَأَنَّمَا

"Meltemle aralarında bir diyalog bulunan bir şebboy var ki, karanlık bastırınca güzel kokular yayar.

Onun gece ile birlikte yayılan hoş bir nefesi vardır. Sanki orada insanı şüpheye düşüren bir sırrı var.

Karanlığın perdelerinin arkasında bir sevgilisi varmış gibi, akşamla birlikte kımıldanmaya başlar.

*Sabahla birlikte sanki sabahın kendisini sürekli kollayan bir gözcüsü varmış gibi gizlenir."*⁹⁷

Endülüslü şairler, buldukları coğrafyada bahçelerin çok olması ve yemyeşil tabiata âşık olmalarından dolayı, çoğu defa sevgiliyi reyhana benzetmişlerdir. İbn Hafâce de sevgilinin hayalini reyhana benzettiği⁹⁸ aşağıdaki kasidesinde, ağzını Güneş'in vurduğu bir papatyanın ıslaklığına, boyunu da reyhanın titreyen gölgesine benzetmiştir (Kâmil):

⁹⁴ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzi)*, s. 146.

⁹⁵ Geceleri kokusunu yayıp, gündüz ise kokusunu saklaması özelliği ile Şebboy, Endülüslü şairlere ilham kaynağı olmuştur. Şairler, onun bu özelliğini hırsız benzeterek bunu şiirlerinde kullanmışlardır. Bkz. Mikdâd Rahîm, *en-Nevriyyât fi 'ş-şi'ri 'l-Endelusî*, Beyrut 1986, s. 91.

⁹⁶ Yanık, *a.g.e.*, s. 87.

⁹⁷ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzi)*, s. 82; Mikdâd Rahîm, *a.g.e.*, s. 91, 153; Yanık, *a.g.e.*, s. 87.

⁹⁸ Butrus el-Bustânî, *a.g.e.*, III, 73.

قَدَ غَارَلَتْهَا الشَّمْسُ غَبَّ سَمَاءِ
كَرَعَتْ عَلَى ظَمًا بِجَدْوَلِ مَاءِ
حَدَرَ التَّوَى حَفَاقَةَ الْأَفْيَاءِ

تَنَدَى بِغِيهِ أَفْحَوَانَةٌ أَجْرَعِ
وَمَيْسٌ فِي أَتْوَابِهِ زُرْحَانَةٌ
نَفَّاحَةٌ الْأَنْفَاسِ إِلَّا أَنَّهَا

“Ağzında yağmurdan sonra, Güneş’in vurduğu bir kumsal papatyasının ıslaklığı var.

Onun elbiselerinin içinde susuzluğunu su arkından gideren bir reyhan dalı süzülür.

O reyhan dalının nefesleri burcu burcu eser. Ancak ayrılık korkusuyla gölgesi tir tir titremektedir.”⁹⁹

Tabiatı güzellik bakımından genç kıza benzeten İbn Hafâce,¹⁰⁰ aşağıdaki beyitlerinde papatyayı çocuğa, suyu insanın yüzüne, nehri onun boynuna, suyun köpüklerini de گردana benzetmiştir (Kâmil):

عَنْ صَفْحَةِ تَنَدَى مِنَ الْأَرْهَارِ
أَخْلَافَ كُلِّ غَمَامَةٍ مَدْرَارِ
دُرَّرَ النَّدَى وَ دَرَاهِمَ التُّوَارِ
حَلَى الْحَبَابِ سَوَالِفُ الْأَنْهَارِ
جَدَلَ وَ حَيْثُ الشُّطُّ بَدَأَ عَدَارِ
وَ الطَّلُّ يَنْضَحُ أَوْجُهُ الْأَشْجَارِ
مِنْ رَدْفِ رَابِيَةٍ وَ حَضْرٍ قَرَارِ
وَ الصُّبْحُ يُسْفِرُ عَنْ جَبِينِ نَهَارِ
حَلَعَتْ عَلَيْهِ مَلَاءَةَ التُّوَارِ

وَ كِمَامَةَ حَدَرَ الصَّبَاحِ قَنَاعَهَا
فِي أَبْطَحٍ رَضِعَتْ تُغُورُ أَفَاحِهِ
تَنَرَّتْ بِحَجَرِ الرُّوْضِ فِيهِ يَدُ الصَّبَا
وَ قَدِ ارْتَدَى غُضُنُ النَّقَى وَ تَقَلَّدَتْ
فَحَلَلَتْ حَيْثُ الْمَاءُ صَفْحَةَ ضَا حَاكَ
وَ الرِّيحُ تَنْفُضُ بُكْرَةَ لَمَمِ الرُّبَى
مُتَقَسِّمِ الْأَلْحَاطِ بَيْنَ مَحَاسِنِ
وَ أَرَاكَةَ سَجَعِ الْهَدِيدِ بِفَرْعِهَا
هَزَّتْ لَهُ أَعْطَافَهَا وَ لَرَبَّمَا

“Sabahın, ıslanan yüzünden peçesini indirdiği bir çiçek çanağı vardı.

Papatyalarının ağızlarının bol yağmur yüklü bulutların memelerini emdiği bir vadide.

⁹⁹ İbn Hafâce, *Divânü İbn Hafâce (Gâzî)*, s. 154; Butrus el-Bustânî, *a.g.e.*, III, 73; el-Makkarî, *a.g.e.*, I, 690; ez-Zeyyât, *a.g.e.*, s. 341.

¹⁰⁰ Cevdet er-Rikâbî, *a.g.e.*, s. 106; Seyyid Nevfel, şairin bu kasidesinde tabiatı süslü bir geline benzetmiş olduğunu söylemektedir. Bkz. Seyyid Nevfel, *a.g.e.*, s. 277.

Orada Sabâ'nın eli bahçenin bağına çiğın incilerini ve çiçeklerin gümüş paralarını saçmıştı.

Kum tepelerinin dalları (yeşil örtüsünü) giyinmiş ve nehirlerin boyunları baloncuk ziynetini gerdanlık yapmıştı.

Suyun neşeli, gülen bir kimsenin yüzü (gibi) olduğu yerde, kıyının sakal başı gibi olan yerinde oturdum.

Rüzgâr, erkenden tepelerin zülüflerini titretiyor ve çiğ, ağaçların yüzlerini ıslatıyordu.

Bakışlarımı, tepenin kalçasından ve basık yerin ince belinden oluşan güzellikler arasında dolaştırıyordum.

Sabah gündüzün alnından aydınlanırken, güvercin de bir misvak ağacının dalında ötmüştü..

Dal öten kuşun endamını sarsmış ve belki de ona çiçeklerin peştamalıni giysi olarak vermişti.”¹⁰¹

İbn Hafâce, şakâyığı tasvir ettiği¹⁰² şiirinde ise, yaptığı tabloyu bir savaş alanına, çiçeklerini de ovaları, tepeleri ve gözetleme yerlerini ele geçirip, bayraklarını tepelere diken bir orduya benzetmiştir¹⁰³ (Kâmil):

جَيْشًا رَحِيقٍ دُونَهُ وَ حَرِيقٍ	يَا حَبْدَا وَ الْبُرْدُ يَزْحَفُ بُكْرَةً
مَا شَتَّتَ مِنْ سَهْلٍ وَ ذُرْوَةٍ نَيْقٍ	حَتَّى إِذَا وُلَّى وَ أَسْلَمَ عَنَوَةً
فِي كُلِّ مَرْقَبَةٍ لَوَاءٌ شَقِيقٍ	أَحَدَ الرَّبِيعِ عَلَيْهِ كُلُّ نَبِيَّةٍ

“Soğuk yavaş yavaş erkenden ilerlerken, önünde şarap ve yangın ordularının bulunması ne hoştur!

Nihayet dönüp ovadan, dağ doruğundan dilediğini esir aldığında.

Bahar bütün tepelere hâkim olur ve artık her tepede şakâyık sancağı dalgalanır.”¹⁰⁴

¹⁰¹ İbn Hafâce, *Divânu İbn Hafâce (Ġâzî)*, s. 336; el-Makkarî, *a.g.e.*, I, 682.

¹⁰² İbn Hafâce, *Divânu İbn Hafâce (Ġâzî)*, s. 355; Mikdâd Rahîm, *a.g.e.*, s. 135; İbn Hâkân, *a.g.e.*, IV, 756.

¹⁰³ Yanık, *a.g.e.*, s. 80.

¹⁰⁴ İbn Hafâce, *Divânu İbn Hafâce (Ġâzî)*, s. 355; şiir ve çevirisi için bkz. Yanık, *a.g.e.*, s. 80.

Üzerine yağmur yağmış¹⁰⁵ narenciye ağacının¹⁰⁶ çiçeğini tasvir ettiği şiirinde¹⁰⁷ şair, onu güzel bir dilbere, bu dilber karşısında bulutun ağzından akan suyu da gümüşe benzetmiştir (Tavîl):

وَمِيَّاسَةٌ تَرْهَى وَ قَدْ خَلَعَ الْحَيَا
عَلَيْهَا حُلَى مُحْمَرًا وَ أَرْدِيَّةً حُضْرًا
يَدُوبُ لَهَا رِيْقُ الْعَمَامَةِ فِضَّةً
وَ يَجْمُدُ فِي أُعْطَافِهَا ذَهَبًا نَضْرًا

“Yağmurun üzerine kırmızı süsler ve yeşil elbiseler giydirdiği göz alıcı, salına salına yürüyen bir dilber var.

Bulutun ağız suyu onun için bir gümüş gibi erir ve endâmında parlak bir altın misâli donar.”¹⁰⁸

Şairin bahçe, çiçek, dağ, şarap ve kadeh tasvirlerinde olduğu gibi ağaç tasvirlerinde de teşbihlerden yararlandığını ve kişileştirme sanatını kullandığını görüyoruz. Şair, aşağıdaki kasîdesinde çiçek açmış bir ağacı tasvir ederken,¹⁰⁹ onu bir dilbere, dallarını onun saçlarına benzetmiştir. Şair, her zaman yaptığı gibi çiğ ve suları beyitlerinde zikretmiştir. Ona göre su, bahçelere ve çiçeklere hayat vermektedir¹¹⁰ (Kâmil):

يَا رَبِّ مَا نَسَسَ الْمَعَاطِفَ تَرْدَهِي
مُهْتَرَةً يَرْتَجُّ مِنْ أُعْطَافِهَا
نَفَضَتْ ذَوَائِبَهَا الرِّيحَ عَشِيَّةً
حَطَّ الرِّبِيْعُ فَنَاعَهَا عَنْ مَفْرَقِ
لَفَاءِ حَاكٍ لَهَا الْعَمَامُ مَلَاءَةً
نَضَحَ النَّدى نُورَهَا فَكَأَنَّهَا
وَلَوْى الْخَلِيْجُ هُنَاكَ صَفْحَةَ مَعْرِضِ
مِنْ كُلِّ غُصْنٍ حَاقِقٍ بِيَوْشَاحِ
مَا شَفَّتْ مِنْ كَفَلٍ بِمَوْجِ رَدَاحِ
فَتَمَلَّكَتْهَا هَزَّةُ الْمُرْتَاحِ
شَمِطَ كَمَا تَزِيدُ كَأْسُ الرَّاحِ
لَبَسَتْ بِهَا حُسْنًا قَمِيصَ صَبَاحِ
مَسَحَتْ مِعَاطِفَهَا بِمِنْ سَمَاحِ
لَثَمَتْ سَوَالِفَهَا تُغَوِّرُ أَقَاحِ

“Salına salına yürüyen bir dilber var ki, renkli kuşaklar içindeki dallara çalım satar.

¹⁰⁵ ez-Zeyyât, a.g.e., s. 340.

¹⁰⁶ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzî)*, s. 69.

¹⁰⁷ ez-Zeyyât, a.g.e., s. 340.

¹⁰⁸ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzî)*, s. 69.

¹⁰⁹ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzî)*, s. 281; Cevdet er-Rikâbî, a.g.e., s. 110; Mustafa eş-Şek'a, a.g.e., s. 269.

¹¹⁰ Mustafa eş-Şek'a, a.g.e., s. 269.

O, salınışı ile istediğin gibi yanları da kalçası da oynayan, oynak bir dilberdir.

Bir akşam vakti rüzgâr, kâküllerini dağıttı da sevinçten uçanın neşesini vermişti ona.

Bahar, şarap kadehinin dolup köpürdüğü gibi, ak düşmüş saçlarından örtüsünü çekip almıştı.

(O) dalları gür bir ağaçtı. Bulutlar ona bir çar örmüş ve onu güzel bir sabahlık gibi giydirmişti.

Çiğ, yumuşak parmakların omuzlarını okşaması gibi, çiçeklerini ıslatmıştı.

Orada körfez bir serginin yüzünü örtmüştü ki, papatyaların dişleri de gamzelerini yaşmaklamıştı.”¹¹¹

Gölgesi, ırmağın üzerine düşen uzun bir ağacı tasvir eden¹¹² şair, onun gölgesini, sessiz sedasız bahşış veren bir kralın koruluğuna benzetmiştir (Basît):

أَوْفَتْ عَلَيْهِ فَلَمْ تَنْقُصْ وَ لَمْ تَرِدْ ثُمَّ اتَّقَيْتِ فَلَمْ تَصُدْرِي وَ لَمْ تَرِدْ أَعْضَى وَ أَعْطَى فَلَمْ يُوعِدْ وَ لَمْ يَعْذِ	وَ سَرَّحَةَ حَاضِ أَلْمَى ظَلَّهَا نَهْرٌ كَمَا تَدَانَيْتِ مِنْ نَعْرِ لِمُرْتَشَفٍ كَأَنَّ أَفْيَاءَهَا طَيْبًا حَمَى مَلِكٍ
--	---

“Koyu gölgesine bir ırmağın daldığı bir ağaç vardı. Ağaç, içine girmişti; ne eksik ne de fazla.

Tıpkı emilecek bir yere ağız yaklaştırdı sonra sakındığın, ne ileri çıktığın ne de geri döndüğün gibi.

Onun gölgeleri rahatlık bakımından sessizce bahşış verip, ne tehdit eden ne de söz veren bir kralın koruluğu gibiydi.”¹¹³

İbn Hafâce, hoş sohbet edilen bir günün akşam vaktini tasvir ettiği¹¹⁴ aşağıdaki beyitlerinde, Güneş’i hasta bir kimseye, gök gürültüsünü ve bulutları da afsûn yapıp üfleyen birine benzetmiştir (Tavîl):

¹¹¹ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ğâzi)*, s. 281-282; Yanık, *a.g.e.*, s. 66.

¹¹² İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ğâzi)*, s. 184; Cevdet er-Rikâbî, *a.g.e.*, s. 144.

¹¹³ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ğâzi)*, s. 184.

¹¹⁴ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ğâzi)*, s. 285; İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 39.

وَعَشِيٍّ أَنَسٍ أَضْحَعْتَنِي نَشْوَةٌ
خَلَعَتْ عَلَيَّ بِهِ الْأَرَاكَةَ ظِلَّهَا
وَ الشَّمْسُ تَجْحُجُّ لِلْغُرُوبِ مَرِيضَةً
فِيهِ تَمَهُدُ مَضْجَعِي وَ تَدْمُتُ
وَ الْعُصْنُ يُصْغِي وَ الْحَمَامُ يُحَدِّثُ
وَ الرَّعْدُ يَرْتَجِي وَ الْعَمَامَةُ تَنْفُثُ

“Sarhoşluğun, yatağımı serip yumuşatarak beni yan üstü yatırdığı nice hoş sohbet akşamları vardı.

Orada dallar dinleyip, güvercinler konuşurken misvak ağacı, gölgesini üzerime örtmüştü.

Gök gürültüsü afsûn yapıp, bulutlar üfürükçülük yaparken, Güneş hasta hasta, batıya meylediyordu.”¹¹⁵

O, bahçe tasvirleri yaparken beyitlerinde teşbih sanatlarını kullanmış, bahçenin güzelliklerini kadının güzelliklerine benzetmiş ve onu kişileştirmiştir. Onun bahçe şiirleri, genellikle gezinti şeklinde ve eğlence amaçlıdır.¹¹⁶ İbn Hafâce, bu konuyla ilgili olarak bir gün altında oturduğu ağacı şu şekilde tasvir etmiştir¹¹⁷ (Kâmil):

سَقِيًّا لِيَوْمٍ قَدْ أَنْخَتُ بِسَرْحَةٍ
سَكْرَى يُعْنِيهَا الْحَمَامُ فَتَنْثِي
نَلْهُو فُتْرَفُعٍ لِلشَّيْبَةِ رَايَةً
وَ الرُّوْضُ وَجْهَ أَزْهَرٍ وَ الظِّلُّ فَرْ
حَيْثُ التَّقَى نَفْسُ الْخُرَامَى وَ الصَّبَا
وَ اهْتَزَّ عَطْفُ الْعُصْنِ مِنْ طَرْبِ بِنَا
فَكَأَنَّهُ وَ الْعَيْمُ تَوَبَّ أَدَكُنَّ
تَمَّ انْقَضَى مِنْ يَوْمِ أَنَسٍ فَانْطَوَى
فَعَلَى مَعَاهِدِهِ السَّلَامُ الْأَطْيَبُ
فَعَلَى مَعَاهِدِهِ السَّلَامُ الْأَطْيَبُ

“Yağmur olsun! Bir ağacın altında oturduğum güne ki rüzgârlar onunla oynuyor, o da oynuyordu.

Sarhoştü. Kumrular ona şarkı söylüyor o da coşkudan sallanıyordu. Bulutlar şarap sunuyor, o da içiyordu.

¹¹⁵ İbn Hafâce, *Divânü İbn Hafâce (Ġâzî)*, s. 285; el-Makkarî, *a.g.e.*, III, 200; İbn Sa’id el-Mağribî, *a.g.e.*, II, 368; Er, “İki Endülüs Şairi: İbn ‘Ammâr ve İbn Hafâce”, s. 120.

¹¹⁶ Cevdet er-Rikâbî, *a.g.e.*, s. 110-111.

¹¹⁷ Mustafa eş-Şek’a, *a.g.e.*, s. 267.

Eğleniyorduk. Orada gençlik adına bir bayrak yükseltiyor; aşk için bir binek eyerleniyordu.

Bahçe beyaz bir çehre, gölge siyah bir saç, su ise bembeyaz bir dişti.

Lavantalarla Sabâ rüzgârının nefesinin buluştuğu, kendinden geçmiş güvercinlerin şarkı söylediği bir yerdi.

Dalın endamı bizi coşkudan sarsmış ve hilâlin dişlerinden akşam görünmüştü.

Bulutlar mat bir elbise haline gelmişken o, bulut cüppesinin üstünde yaldızlı bir yaka gibiydi.

Sonra bu sohbet günü sona erdi ve o defter kapandı. Artık en güzel selam onun anlarına olsun!”¹¹⁸

İbn Hafâce, dîvânında, incir, nar ve narenciye gibi meyveleri tasvir etmiştir.¹¹⁹ Şair, aşağıdaki beyitlerinde inciri tasvir ederken her zaman yaptığı gibi teşbihlerden yararlanmış, incir ağacının dallarının eğilmesini sabahın, karanlığın kuyruğunu çekmesine, incirin akmakta olan şırasını ise, uyulamakta olan sevgilinin ağız suyuna benzetmiştir (Mutekârib):

وَقَدْ قَلَّصَ الصُّبْحُ ذَيْلَ الْعَلَسِ	أَمَا وَاهْتَصَارَ غُصُونِ الْبَلَسِ
كَمَا سَالَ رَيْقُ حَبِيبِ نَعَسِ	وَمَا لَ يَسِيلُ حَتَّى شَهْدِهِ
شَهِيٍّ الْجَنَى مُسْتَطَابِ النَّفْسِ	لَقَدْ شَاقَ مَنْ رَأَى الْمُجْتَلَى
وَ أَحَبَّبَتْ فِيهِ سَوَادَ اللَّعْسِ	فَهَمَّتْ لَهُ بِيَّاضِ الثُّغُورِ

“And olsun incirin dallarının eğilmesine! Sabah, karanlığın kuyruğunu çekmişken.

Uyuklayan sevgilinin ağız suyunun aktığı gibi, şırası akma eğiliminde iken.

Berraklığı, iştah açıcılığı ve kokusunun hoş olması, beni celbetmişti.

Bende onun dişlerinin beyazlığına tutulmuş ve dudacağının siyahlığını sevmiştim.”¹²⁰

¹¹⁸ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzî)*, s. 289-290; Seyyid Nevfel, *a.g.e.*, s. 281; Mustafa eş-Şek’a, şairin dördüncü beyitte doğulu şairleri taklit ederek kelimeyi ikiye böldüğünü söylemektedir. Bkz. Mustafa eş-Şek’a, *a.g.e.*, s. 268.

¹¹⁹ Meyve tasvirleri için bkz. İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzî)*, s. 70-71, 191, 374, 245-246, 350, 368.

¹²⁰ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzî)*, s. 191.

İbn Hafâce bir gün arkadaşlarıyla beraberken, yanlarında bulunan bir gencin, üzümü methetmesi ve nardan üstün tutması üzerine onunla alay ederek,¹²¹ nari tasvir etmiş ve onu üzümünden üstün tutmuştur¹²² (Serî’):

لَمْ تَنْتَقِلْ عَنْ كَرَمِ الْعَهْدِ	صَلِّ لَكَ الْخَيْرُ بِرُءُوفَةٍ
ثَدْبًا كَأَنِّي بَعْدُ فِي الْمَهْدِ	لَا عَنبًا أَمْتَصُّ عَنْفُودَهُ
مَنْ عَدَلَ الْخُصِيَّةَ بِالنَّهْدِ	وَ هَلْ يَرَى بَيْنَهُمَا نِسْبَةً

“Allah iyiliğini versin! Bana henüz doğanın cömertliğinden mahrum kalmamış (daha dalından koparılmamış) bir nar ver!

Salkımını hala beşikteymişim gibi, meme gibi emeceğim üzüm verme!

Testisi meme ile karşılaştıran kişi, o ikisi (nar ile üzüm) arasında bir münasebet kurabilir mi?”¹²³

Zikzaklar çizerek akan¹²⁴ bir ırmağı tasvir ettiği¹²⁵ aşağıdaki şiirinde İbn Hafâce, ırmağın akışını sevgilinin yürüyüşünden daha hoş olduğunu ifade etmiştir. Şair, ırmağın kıvrımlarını bilezik kıvrımına, çevresindeki ağaçların dallarını ise, mavi gözün çevresindeki kirpiklere benzeterek adeta sevgilisine aşk şiirleri söylemiştir¹²⁶ (Kâmil):

أَشْهَى وَرُودًا مِنْ لَمَى الْحَسَنَاءِ	لِلَّهِ نَهْرٌ سَالَ فِي بَطْحَاءِ
وَ الزَّهْرِ يَكْنُفُهُ مَجْرُ سَمَاءِ	مُتَعَطِّفٍ مِثْلَ السَّوَارِ كَأَنَّهُ
مِنْ فِضَّةٍ فِي بُرْدَةِ خَضْرَاءِ	قَدْ رَقَّ حَتَّى طَنَّ قَوْسًا مُفْرَعًا
هُدْبٌ نَحْفٌ بِمَقْلَةٍ زَرْقَاءِ	وَ غَدَّتْ نَحْفٌ بِهِ الْعُصُونُ كَأَنَّهَا
صَفْرَاءُ تَخْضِبُ أَيْدِي النَّدْمَاءِ	وَ لَرِيمًا عَاطِطٌ فِيهِ مَدَامَةٌ
ذَهَبُ الْأَصِيلِ عَلَى الْجَيْنِ الْمَاءِ	وَ الرِّيحُ تَعْبَثُ بِالْعُصُونِ وَ قَدْ جَرَى

“Allah için Bethâ’da, güzelin esmer dudağından daha hoş akan bir ırmak var:

O, bilezik gibi kıvrılarak akar. O ırmakla çevresini kuşatan çiçeklerin durumu bir Samanyolu gibidir.

¹²¹ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzi)*, s. 368; el-Makkarî, *a.g.e.*, III, 319.

¹²² Mustafa eş-Şek’a, *a.g.e.*, s. 303.

¹²³ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzi)*, s. 368; Er, “İki Endülüs Şairi: İbn ‘Ammâr ve İbn Hafâce”, s. 117-118.

¹²⁴ ez-Zeyyât, *a.g.e.*, s. 340.

¹²⁵ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzi)*, s. 356; Butrus el-Bustânî, *a.g.e.*, III, 82.

¹²⁶ Yanık, *a.g.e.*, s. 108.

Yeşil bir kumaşın üzerine gümüşten yapılmış bir yay sanılacak kadar durudur.

Dallar çevresini, mavi bir gözün çevresini kuşatan kirpikler misali sarmıştır.

Orada nice defalar nedimlerin ellerine rengini veren sarı şarap tokuşturmuş-tum.¹²⁷

Akşam güneşinin altın rengi, suyun gümüş renginde akarken rüzgâr dallarla oynaşıyordu.”¹²⁸

Endülüslü şairler, ırmak tasvirlerinin yanında gezinti ve ulaşım aracı olan kayığı da tasvir etmişler; bu gezinti ve eğlence aracını bazen hâmile bir bakireye, bazen kendisini yakalamaya çalışan kartaldan kaçıp suyun üstüne konan korkak bir doğana, bazen de onu havanın bakakalan gözüne, küreklerini de kirpiklerine benzetmişlerdir.¹²⁹

Aşağıdaki şiirde, Ebû Muhammed b. Sâra eş-Şenterînî (ölm. 517/1123)'nin, İşbiliye'deki büyük bir nehirde arkadaşlarıyla beraber gezinti yaptığı kayığı hâmile bâkireye benzetmesine¹³⁰ İbn Hafâce karşı çıkararak, onu yağız bir ata benzetmiştir¹³¹ (Vâfir):

بَحَاتِهَا وَ قَدْ عَبَسَ الْمَسَاءُ	أَلَا يَا حَبْدًا ضَحِكَ الْحَمِيَّا
تُنَازِعُ جُلَّهُ رِيحَ رِيحَاءُ	وَأَذْهَمُ مِنْ جِيَادِ الْمَاءِ نَهْدُ
رَأَيْتِ الْأَرْضَ تُحْسِدُهَا السَّمَاءُ	إِذَا بَدَتِ الْكُوكِبُ فِيهِ غَرْقَى

“Hey! Akşam somurtmuşken, o tazenin gülüşü ne güzeldir, meyhanesinde!

Suyun cins atlarından iri ve kuvvetlice bir yağız var ki inceden esen bir rüzgâr çulunu dalgalandırır:

Yıldızlar ırmağa gömülmüş görününce, göğün yeri kışandığını görürsün.”¹³²

¹²⁷ el-Bustânî'nin, “Udebâ'u'l-'Arab” adlı eserinde bu beytin yerinde: مُتَلَوِّيَا: مُتَحَدَّرًا جَرِيَهُ مُتَحَدَّرًا مُتَلَوِّيَا: كَالْحَيَّةِ الرَّقِطَاءِ vardır. Bkz. Butrus el-Bustânî, a.g.e., III, 82

¹²⁸ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzî)*, s. 356-357; el-Makkarî, a.g.e., III, 201; ez-Zeyyât, a.g.e., s. 340; Yanık, a.g.e., s. 108-109.

¹²⁹ Yanık, a.g.e., s. 115-117.

¹³⁰ İbn Sâra'nın kayığı bir bâkireye benzettiği şiir için bkz. İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzî)*, s. 366; el-Makkarî, a.g.e., III, 318.

¹³¹ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzî)*, s. 366-367; el-Makkarî, a.g.e., III, 318.

¹³² İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzî)*, s. 367; Yanık, a.g.e., s. 116.

Doğu’da olduğu gibi Endülüs’te de karı tasvir eden şiirler geç nazmedilmiştir. Endülüs’te ilk kar tasviri yapan şairin, tabiata olan aşırı düşkünlüğü ve tasvirlerinin parlak ve zarif olmasından dolayı kendisine “Endülüs’ün Saneverî’si” de denilen İbn Hafâce olduğu kabul edilmektedir.¹³³

İbn Hafâce’nin diğer şiirlerinde olduğu gibi kar şiirleri de akıcı, hayal ürünü, hoş melodili, istiâre ve mecazlarla doludur. Beyitlerinin hedefinde, yine şarabı tasvir vardır.¹³⁴ Şair aşağıdaki beyitlerinde, karla örtülmüş tabiati perçemleri ağarmış, beyaz yaşmak örten bir dilbere benzetmiş, daha sonra meyhaneye gidişini, parlayan bir yıldızla benzettiği şarap sunan meyhaneci kızını ve oradaki macerasını anlatmıştır. Ayrıca onun bu şiirinde, kolayca anlaşılmayan kelimelere yer vermiş olması dikkat çekicidir¹³⁵ (Mutekârib):

جُرُّ الرِّيَابِ بِهِ هَيْدَبَا	أَلَا قَلَّصْتُ ذَيْلَهَا لَيْلَةً
وَ الْخَفِّ غُصْنِ التَّقَى فَاحْتَبَى	وَ قَدْ بَرَّقَ التَّلُجُ وَجْهَ النَّرَى
نَوَاصِي الْغُصُونِ وَ هَامَ الرُّبَى	فَشَابَتْ وَرَاءَ قَنَاعِ الظَّلَامِ
كَبْتُ إِلَى أَشَقَرِ أَشْهَبَا	فَمَهْمَا تَيَمَّمْتُ حَمَارَةً
فَقَالَتْ مُجِيبٌ أَلَا مَرَجَبَا	وَ حَيِّثُ حَانَتْهَا طَارِقًا
لَأَوْقَصَ مِنْ دَنْهَا أَحَدَبَا	وَ قَامَتْ بِأَجِيدٍ مِنْ كَاسِهَا
تَلْهَبُ فِي كَاسِهَا كَوَكَبَا	فَجَاءَتْ بِحَمْرَاءَ وَقَادَةَ
فَأَضْحَكْتُ نَغْرًا لَهَا أَشْبَبَا	عَثَرْتُ بِدَيْلِ الدُّجَى دُونَهَا
وَ أَطَلَعَ فَوْدُ الدُّجَى أَشْيَبَا	وَ قَدْ مَسَحَ الصُّبْحُ كُحْلَ الظَّلَامِ

“Hey! Gece öbek öbek beyaz bulutları sürükleyerek eteğini çekmişti.

Kar, toprağın yüzünü yaşmaklamış, tepenin dallarının üstünü örtmüştü. Dallar da kara bürünmüştü.

Karanlığın peçesinin ardında, dalların perçemleri ve tepelerin üstleri ağarmıştı.

Ne zaman meyhaneci bir güzele yönelsem, kumrala gitmek için beyaza binmiştim.

Kapısına vurarak meyhanesini selamladım. O da cevâben (hey, merhaba!) dedi.

¹³³ Mustafa eş-Şek’a, a.g.e., s. 330.

¹³⁴ Mustafa eş-Şek’a, a.g.e., s. 330; Yanık, a.g.e., s. 133.

¹³⁵ Mustafa eş-Şek’a, a.g.e., s. 330-331.

Uzun boyunlu kadehini alıp kısa boylu, kambur testisinin yanına götürdü.

Kadehinin içinde bir yıldız gibi parlayan ateş gibi, kızıl bir şarap getirdi.

Onun yanında gecenin eteğinin sırrını çözdüm ve inci gibi ön dişlerini güldürdüm.

Sabah da, karanlığın sürmesini silmiş, gecenin zülfünün üstüne bir ak saçlıyı (Güneş'i) çikarmıştı." ¹³⁶

Selciyyât konularından olan dolu da kar gibi, Endülüslü şairleri büyülemiş ve bu harika tabiat olayını şairler şiirlerinde işlemişlerdir.

İbn Hafâce, dolu tanelerini toprağın gerdanlığını süsleyen incilere, bir başka teşbihinde ise onu bir azap türü sayarak, zinâ eden kadını recm etmek için atılan taşlara benzetmiştir¹³⁷ (Kâmil):

<p>نَحْرُ الرَّبِّيِّ بَرْدٌ تَحَدَّرَ صَائِبٌ غَشَّى الْبِلَادَ بِهِ عَذَابٌ ذَائِبٌ نُثِرَتْ بِهَا وَ الْجَوُّ جَهْمٌ قَاطِبٌ فَأَكَبَّ يَرْجُمُهَا الْعَمَامُ الْحَاصِبُ</p>	<p>يَا رَبِّ قَطْرٍ عَاطِلٍ حَلَّى بِهِ حَصَبِ الْأَبَاطِحِ مِنْهُ مَاءٌ جَامِدٌ فَالْأَرْضُ تَضْحَكُ عَنْ قَلَائِدِ أَجْمٍ وَ كَأَمَّا زَنْتِ الْبَسِيطَةَ تَحْتَهُ</p>
---	--

“Yağın dolunun, toprağın gerdanlığını süslediği nice âtil bölgeler var.

Onun donuk suyu, sel yataklarını doldurmuş, eriyen bir azap, ülkenin her tarafını sarmıştır.

Hava kaşları çatık, asık suratlıyken, yer saçılan bitki gerdanlıklarıyla gülüyor.

Sanki âdi bir kadın, onun altında zinâ etmiş de dolu bulutu, onu recm etmek için yüzüstü yere kapatmıştır." ¹³⁸

Aynı konuda bir başka şiirinde şair yine dolu tanelerini taşlara benzetmiş, Yüce Allah'ın, insanların kötülük etmelerine ceza olarak yağmur damlalarını taşlara, bulutları kedere çevirerek¹³⁹ onları, taşa tuttuğunu düşünmüştür (Tavîl):

¹³⁶ İbn Hafâce, *Dîvânu İbn Hafâce (Ğâzi)*, s. 262-263; Yanık, *a.g.e.*, s. 133-134.

¹³⁷ Yanık, *a.g.e.*, s. 138.

¹³⁸ İbn Hafâce, *Dîvânu İbn Hafâce (Ğâzi)*, s. 76; Yanık, *a.g.e.*, s. 138.

¹³⁹ Mustafa eş-Şek'a, *a.g.e.*, s. 336.

أَلَا نَسَخَ اللَّهُ الْفَطَارَ حَجَارَةً
وَكَانَتْ سَمَاءُ اللَّهِ لَا تَمْطُرُ الْحَصَى
فَلَمَّا تَحَوَّلْنَا عَفَارِيَتِ شَرَّةٍ
تَصُوبُ عَلَيْنَا وَ الْعَمَامُ غُمُومًا
لِيَالِي كُنَّا لَا نَطِيئُ حُلُومًا
تَحَوَّلَ شُرُوبُ الْعَمَامِ رُجُومًا

“Hey, Allah yağmur damlalarını başımıza yağan taşlara, bulutları da hüzne çevirdi.

Allah’ın semâsı, akılsızlık etmediğimiz gecelerde taş yağdırmazdı.

Bizler kötülük yapan ifritlere dönuşünce, bulutun sağanak yağmurları da taşlara dönuştü.”¹⁴⁰

İbn Hafâce, diğerk Endülüslü şairler gibi Endülüs sevgisini bir ibadet telakki etmiş, bu duygularını şiirlerinde dile getirmiştir.¹⁴¹ Onun aşağıdaki beyitlerinde Endülüs’ün güzelliklerini cennete benzettiğini görmekteyiz (Basît):

يَا أَهْلَ أُنْدُلُسٍ لِلَّهِ دَرْجُمُ
مَا جَنَّةُ الْخُلْدِ إِلَّا فِي دِيَارِكُمْ
لَا تَتَّقُوا بَعْدَهَا أَنْ تَدْخُلُوا سَقْرًا
مَاءٌ وَ ظِلٌّ وَ أَنْهَارٌ وَ أَشْجَارُ
وَ هَذِهِ كُنْتُ لَوْ خَيْرْتُ أختَارُ
فَلَيْسَ تَدْخُلُ بَعْدَ الْجَنَّةِ النَّارُ

“Ey Endülüslüler! Allah size neler vermiş! Su, gölge, ırmaklar ve ağaçlar.

Huld Cenneti, sadece sizin diyârınızda. Seçme hakkım olsaydı, ben de bunu seçerdim.

Bundan sonra Cehennem’e girmekten korkmayın! Zirâ Cennet’ten sonra Cehennem’e girilmez ki!”¹⁴²

İbn Hafâce, bir gece tek başınayken dağdan başka kendisiyle sohbet edebileceği bir kimse bulamamış, bu durumda dağı sarıklı, hikmet sahibi bir arkadaşa benzeterek onun öğüt ve tecrübelerini dinlemiştir.¹⁴³ Şairin, tabiatla bütünleştiğini¹⁴⁴ gösteren kasîdesinin bir bölümü şu şekildedir (Tavîl):

¹⁴⁰ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzî)*, s. 75; Yanık, a.g.e., s. 139.

¹⁴¹ Butrus el-Bustânî, a.g.e., III, 83.

¹⁴² İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzî)*, s. 364; el-Makkarî, a.g.e., I, VII, 680-681, 134-135; ez-Zeyyât, a.g.e., s. 340-341; Yanık, a.g.e., s. 14.

¹⁴³ Seyyid Nevfel, a.g.e., s. 278.

¹⁴⁴ Cevdet er-Rikâbî, a.g.e., s. 108.

يُطَاوِلُ أَعْنَانَ السَّمَاءِ بِغَارِبٍ
 وَ يَزْحَمُ لَيْلًا شَهْبَهُ بِالْمَنَاكِبِ
 طَوَالَ اللَّيَالِي مُطْرَقٌ فِي الْعَوَاقِبِ
 لَهَا مِنْ وَمِضِ الْبَرْقِ خُمْرُ ذَوَائِبِ
 فَحَدَّثَنِي لَيْلَ السُّرَى بِالْعَجَائِبِ
 وَ مَوْطِنِ أَوَادٍ تَبْتَلُ تَائِبِ
 وَقَالَ بَظِلِّي مِنْ مَطْيٍ وَ رَاكِبِ
 وَ زَاوَحَمٍ مِنْ حُضْرِ الْبِحَارِ جَوَانِبِ
 وَ طَارَتْ بَهْمَ رِيحِ النَّوَى وَ النَّوَائِبِ
 وَ لَا تَوْحُ وَرَيْيَ غَيْرَ صَرْخَةِ نَادِبِ
 نَزَفْتُ دُمُوعِي فِي فِرَاقِ الْأَصْحَابِ
 أَوْدَعُ مِنْهُ رَاحِلًا غَيْرَ آيِبِ
 فَمِنْ طَالِعِ أُخْرَى اللَّيَالِي وَ غَارِبِ

وَ أَرْعَنَ طَمَاحِ الدُّوَابَةِ بَادِخِ
 يَسُدُّ مَهَبَ الرِّيحِ عَن كُلِّ وَجْهَةٍ
 وَقُورٍ عَلَى ظَهْرِ الْفَلَاةِ كَأَنَّهُ
 يَلُوتُ عَلَيْهِ الْعَيْمُ سُودَ عَمَائِمِ
 أَصْحَتُ إِلَيْهِ وَهُوَ أَخْرَسُ صَامِتِ
 وَقَالَ أَلَا كَمْ كُنْتُ مُلْجَأًا فَاتِكِ
 وَ كَمْ مَرَّ بِي مِنْ مُدْلِجٍ وَ مُؤَوِّبِ
 وَ لَأَطْمَ مِنْ نَكْبِ الرِّيَاحِ مَعَاظِفِي
 فَمَا كَانَ إِلَّا أَنْ طَوْتَهُمْ يَدُ الرِّدَى
 فَمَا حَفَقَ إِلَيْكِي غَيْرَ رَحْفَةٍ أَضْلَعِ
 وَ مَا غَيْضَ السُّلُوانِ دَمْعِي وَ إِنَّمَا
 فَحَتَّى مَتَى أَبْقَى وَ يَظْعَنُ صَاحِبُ
 وَ حَتَّى مَتَى أَرْعَى الْكُؤَاكِبِ سَاهِرًا

“Ufukların zirvesine kadar uzanan mağrur, başı dik, uzun burunlu bir dağ var.

Rüzgârın estiği yeri her yandan tıkar ve gecenin yıldızlarını omuzlarıyla sıkıştırır.

O, geceler boyunca akıbetler hakkında düşünürcesine çölin sırtında vakûr bir şekilde durmaktadır.

Bulutlar onun başına siyah sarıklar sarar. Şimşegın çakmasından dolayı kızıl kâkülleri vardır.

Suskun bir lâl gibiyken ona kulak verdim de bana tuhafliklarla dolu geçip giden geceyi anlattı.

Dedi ki: bak! Ben nice defalar bir yiğidin ve tevbe edip Allah'a yönelerek sızlanan kişinin barınağı oldum.

Nice yola çıkanlar ve geriye dönenler uğradı bana. Gölgede nice binek hayvanları ve biniciler ögle uykusuna yattı.

Nice ters esen rüzgârlar böğürlerimi tokatladı ve nice denizvari yeşillikler yanlarımı sardı.

Başlarına ölümün elinin kendilerini gömmesinden ve ayrılık rüzgârının ve felaketlerin kendilerini uçurmasından başka bir şey gelmedi.

Gür ağaçlarımın sallanması sinelerin titreyişinden, kuraklık zamanımın sızlanışı da ah çeken birinin feryadından başka bir şey değildi.

Şifa iksiri de gözyaşımı dindirmede ve gözyaşlarımı dostların ayrılığında boşalttı.

Ne zamana kadar ben kalacağım da dönmeyecek olan bir yolcu olarak veda-laştığım bir dostum gidecek..

Ne zamana kadar uyumadan yıldızları ve sonsuza dek doğanı, batanı gözetleyeceğim."¹⁴⁵

İbn Hafâce, şiirlerinde bahçe ve ağaç tasvirleriyle beraber kuş tasvirleri de yapmıştır. Onun şiirlerinde kuşlar hoş melodileriyle bazen bir bahçeyi, bazen içki meclislerini coşturmaktadır. O, beyitlerinde bahçeyi, çiçeği, dağı ve rüzgârı kişileştirdiği gibi kuşları da kişileştirmiş, bazen de kuşun melodisinden içindeki duygularını açığa çıkarmıştır.

Güzel bir sedâ ile öten bir kuşu¹⁴⁶ tasvir ettiği aşağıdaki şiirinde şair, kuşu etrafında toplanan insanlara bir şeyler anlatan bir konuşmacıya benzetmiştir (Tavîl):

عَلَيْنَا وَ تَلُوْا مِنْ صَبَابِهَا صُحُفَا
وَ قَدْ جَاوَبْتُ مِنْ كُلِّ نَاحِيَةِ الْفَا
وَ مَا فَهْمُوا مِمَّا تَغْنَّتْ بِهِ حَرْفَا
لَمَّا لَبَسْتُ طَوْقًا وَ لَا حَضَبْتُ كَنَفَا

وَ هَاتِفَةً فِي الْبَانَ تَمْلِي غَرَامَهَا
عَجِبْتُ لَهَا تَشْكُو الْفِرَاقَ جَهَالَةً
يُشْجِي قُلُوبَ الْعَاشِقِينَ أُنْيُهَا
وَ لَوْ صَدَقْتُ فِيمَا تَقُولُ مِنَ الْأَسَى

“Ban ağacında, aşkını bize dikte ettirip, sevdasından bize sayfalar okuyan bir seslenici vardı.

Her taraftan bir dosta cevap verdiği halde, onun budalaca ayrılıktan şikâyet etmesine şaşırılmışım.

Söylediklerinden bir harf bile anlamadıkları halde, iniltisi âşıkların kalplerini kederlendiriyordu.

Üzüntüsünden dolayı söylediklerinde doğru olsaydı, ne gerdanlık takınır ne de elini kına ile boyardı."¹⁴⁷

İbn Hafâce'yi, aşağıdaki şiirinde şarabı çeşitli teşbihler kullanarak tasvir ettiğini

¹⁴⁵ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzi)*, s. 216-217.

¹⁴⁶ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzi)*, s. 370.

¹⁴⁷ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzi)*, s. 370; el-Makkarî, *a.g.e.*, IV, 301.

görmekteyiz. O, şarabı sırasıyla önce yanakları al olan güzel bir dilbere, güzelliğini bahçeye, gözyaşlarını da bu bahçeyi sulayan bir ırmağa, kadehi fidana, şarabı da onun çiçeğine benzetmiştir (Tavîl):

لَهُ رَشْفُهَا دُونِي وَ لِي دُونَهُ الشُّكْرُ
وَ يَذُكِّي عَلَيَّ قَلْبِي وَ وَجَنَّتَهُ الْجَمْرُ
عَلَى وَجْهِهِ رَوْضٌ وَ فِي وَجَنَّتِي نَهْرٌ
مَحَاسِنُهُ فِي غُضْنِ قَامَتِهِ زَهْرٌ
فَلَمْ أَدْرَأَى قَبْلَهَا مِنْهُمَا السَّحْرُ
لَهُ مَنْطِقِي نَعْرٌ وَ لِي نَعْرُهُ شِعْرٌ

تَعَلَّقْتَهُ رِيَّانَ مِنْ خَمْرٍ رَيْقَةً
تَرَقَّرَتْ مَاءً مُفْلَتَايَ وَ وَجْهِهُ
فَلِي وَ لَهُ مِنْ حُسْنِهِ وَ مَدَامِعِي
وَ لَا عَجَبَ أَنْ طَابَ نَشْرًا وَ هَذِهِ
أَرْقٌ نَسِيبِي فِيهِ رَقَّةٌ حُسْنُهُ
وَ طِبْنَا مَعًا نَعْرًا وَ شِعْرًا كَأَنَّمَا

“Ağız suyu şarabından mest olarak ona tutuldum. O şarabı emme işi ona aitti bana değil; sarhoşluk da bana aitti ona değil.

Benim iki gözüm ve onun yüzü su gibi parlıyor; benim kalbimin ve onun yanağının üstünde kor alevleniyor.

Benim için gözyaşlarımdan yanağımda bir ırmak, onun için ise güzelliğinden yüzünde bir bahçe vardır.

Güzel koku yaymasında hiçbir tuhaflık yoktur. Zira bu fidan gibi boyunda güzelliği çiçek olan biridir.

Benim onun hakkındaki aşk şiirim onun güzelliği kadar zarif oldu. Ondan önce, ikisinden hangisinin büyü olduğunu bilememiştim.

İkimizde ağızca ve şiirce hoş olduk. Sanki benim sözüm onun için ağız; onun ağzı da benim için bir şiir gibiydi.”¹⁴⁸

Sonuç

İbn Hafâce, yaklaşık altmış yaşına kadar şarap ve eğlence meclislerinde yaşamış bir şairdir. O, eğlence meclislerini, arkadaşlarını, buldukları çevreyi, şarabı, Güneş’i, Ay’ı ve yıldızları vb. şiirlerinde tasvir etmiştir. O, yaklaşık on sene şiir nazm etmeyi bırakarak, arkadaş ve dostlarının ısrarlarıyla yazdıklarını bir dîvânda toplamıştır. Murâbitlar’ın Emiri Yûsuf b. Tâşfîn’in teşvikiyle tekrar şiir nazmetmeye dönmüş, ancak bundan sonra gençlik yıllarına duyduğu pişmanlığı ve zühdünü anlatan şiirler nazm etmiştir.

¹⁴⁸ İbn Hafâce, *Dîvânü İbn Hafâce (Ġâzî)*, s. 353; el-Makkarî, *a.g.e.*, III, 356.

Hem Mulûku't-Tavâif hem de Murâbitlar döneminde yaşamış olan İbn Hafâce, Mulûku't-Tavâif'in siyasi mücadelelerine karışmadan ve hükümdarlarını da met-hetmeden Şukar'da sadece şiirle meşgul olmuştur. Ancak Murâbitlar döneminde, başta Yûsuf b. Tâşfin olmak üzere pek çok emir, vezir ve kadıları övmüştür. Ancak bu övgüsüne karşılık atıyye almamıştır. Bu övdüğü kimseler de onun çocukluk arkadaşları veya hocalarıdır.

O, tasvir şairidir. Tabiatı neyi nasıl görmek istiyorsa şiirlerinde tasvir etmiştir. Bahçe, çiçek, ağaç, gölge, ırmak, şarap, Güneş, Ay, yıldız onun tasvirlerinden bazılarıdır. O, eş-Şerîf er-Radî, Mihyâr ed-Deylemî, el-Mütenebbî ve es-Sanevberî gibi doğulu şairlerin şiirlerinden etkilenmiştir.

Endülüs'te tasvirin İbn Hafâce'yle büyük bir gelişme gösterdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Şaire göre tabiat, neşe ve coşkunun kaynağıdır. Onun şiirlerinden başka, şiir ve dil hakkındaki görüşlerini açıkladığı ve bazı şiirlerine yazdığı mukad-dimeler ile arkadaşlarına yazdığı risâleler, onun nesir çalışmalarını oluşturmuştur. O, dîvânını okuyan kimselerin sıkılmaması için, şiirleriyle nesrini bir dîvânda toplamıştır.

"Hafâcî" üslubu da denilen kendisine has üslubu, İbnu'z-Zekkâk ve İbn Mutar-rif gibi şairler tarafından uzun süre Endülüs'te taklit edilmiştir. Ayrıca Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Talha, Ebû Ca'fer Ahmed b. Müslim ve Ebu'l-'Arab 'Abdulvehhâb et-Tucîbî gibi şairler eserlerinde İbn Hafâce'nin dîvânından da bahsetmişler, bu şairler vasıtasıyla şairin dîvânı bütün Endülüs'e yayılmıştır.

Kaynakça

Butrus el-Bustânî, *Udebâ'u'l-'Arab fi'l-Endelus ve 'asri'l-İnbi'âs*, I-IV, 1988.

Cevdet er-Rikâbî, *Fi'l-edebi'l-Endelusî*, Beyrut 1960.

Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye*, I-IV, Beyrut 1996.

Er (Rahmi), "İbn Hafâce", *DİA*, I-XXXVIII (devam ediyor), İstanbul 1999, XIX, 534-535.

_____, "İki Endülüs Şairi: İbn 'Ammâr ve İbn Hafâce", *DTCFD*, c. XXXV, sa. 2, Ankara 1991, s. 111-125.

Hamdân Haccâcî, *Hayâtu ve âşâru's-şâ'iri'l-Endelusî: İbn Hafâce*, Cezayir 1974.

- İbn Bessâm (Ebu'l-Hasan 'Alî eş-Senterîmî), *ez-Zehîra fî mehâsini ehli'l-Cezîra*, I-VIII, nşr. İhsân 'Abbâs, Libya-Tunus 1981.
- İbn Hafâce, *Dîvân*, nşr. Mustafa Selâme en-Neccârî, Mısır 1869.
- İbn Hafâce, *Dîvânu İbn Hafâce*, nşr. es-Seyyid Mustafa Ğâzî, (2. baskı), İskenderiye 1960.
- İbn Hâkân (Ebû Nasr el-Feth b. Muhammed b. 'Ubeydillâh el-Kaysî el-İşbîlî), *Kalâidu'l-'ıkyân ve mehâsinu'l-a'yân*, I-IV, nşr. Huseyin Yûsuf Haryûş, Ürdün 1989.
- İbn Hallikân (Ebu'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b Muhammed b. Ebî Bekr), *Vefeyâtu'l-a'yân*, I-VI, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Mısır 1948.
- İbn Sa'îd el-Mağribî, *el-Muğrib fî hule'l-Mağrib*, nşr. Şevkî Dayf, I-II, Kâhire 1964.
- el-Makkarî (Ahmed b. Muhammed), *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelusi'r-ratîb*, nşr. İhsân 'Abbâs, I-VIII, Beyrut 1968.
- Mikdâd Rahîm, *en-Nevriyyât fî ş-şi'ri'l-Endelusi*, Beyrut 1986.
- Mîşel 'Âsî, *eş-Şi'r ve'l-bî'e fî'l-Endelus*, Beyrut 1970.
- Seyyid Nevfel, *Şi'ru't-tabî'a fî'l-edebi'l-'Arabî*, Kahire 1978.
- Mustafa eş-Şek'a, *el-Edebu'l-Endelusi mevdû'âtuh ve funûnuh*, Beyrut 1997.
- 'Umer Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, I-VI, Beyrut 1985-1992.
- Yanık (Nevzat H.), *Endülüs Arap Şiirinde Tabiat Tasviri*, Erzurum 2000.
- ez-Zeyyât (Ahmed Hasan), *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, (24. baskı), Kahire tsz.
- ez-Ziriklî (Hayruddîn), *el-A'lâm*, I-XI, Beyrut 1969.

